PALEO-AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1997

9

RuG

Auteursrechten voorbehouden
Copyright 1998, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen
Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, R*u*G
Omslag: golvend dekzand in de Wildervanksterdallen (pp. 23-26)
Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien
Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0945-8

PALEO-AKTUEEL

9

redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

Vakgroep Archeologie

Groningen, 1998

In deze aflevering: Egypte, Griekenland, Italië, Nederland.

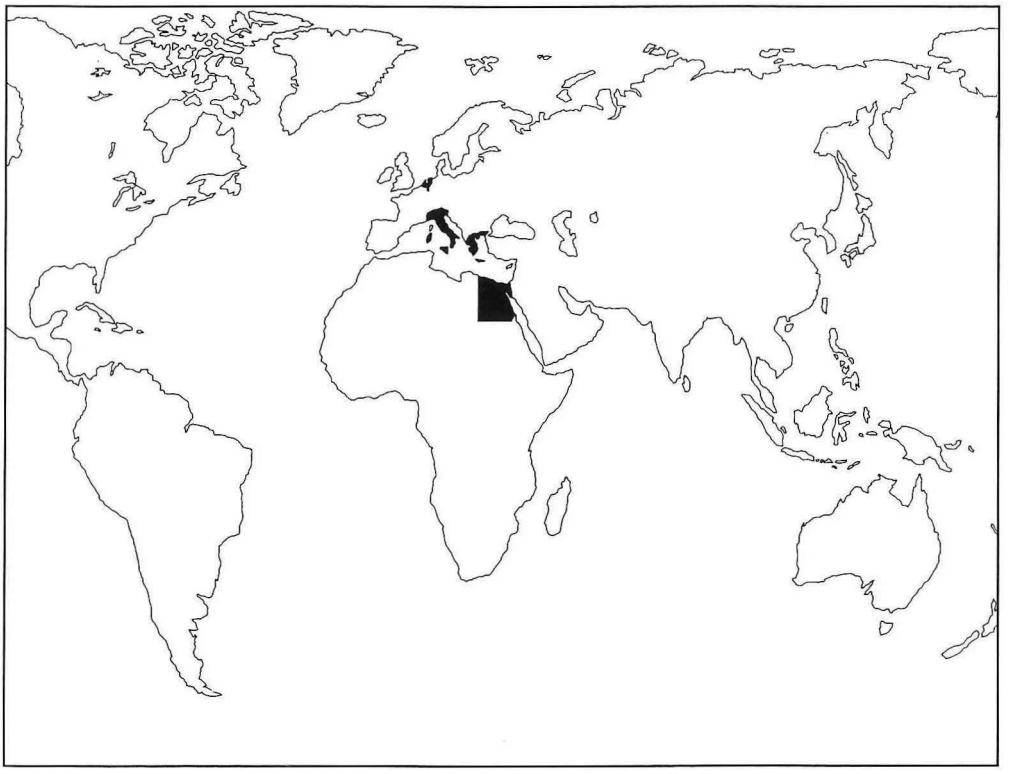

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Stavoren; 2. Harlingen; 3. Wijnaldum; 4. Franeker; 5. Winsum; 6. Zuidertrimdeel; 7. Oldeholtwolde; 8. Oldekerk; 9. Selwerd; 10. Lieuwerderwolde; 11. Lieveren; 12. Winde; 13. Hooge Veld; 14. Wildevanksterdallen; 15. Zuidbroek; 16. Delfzijl.

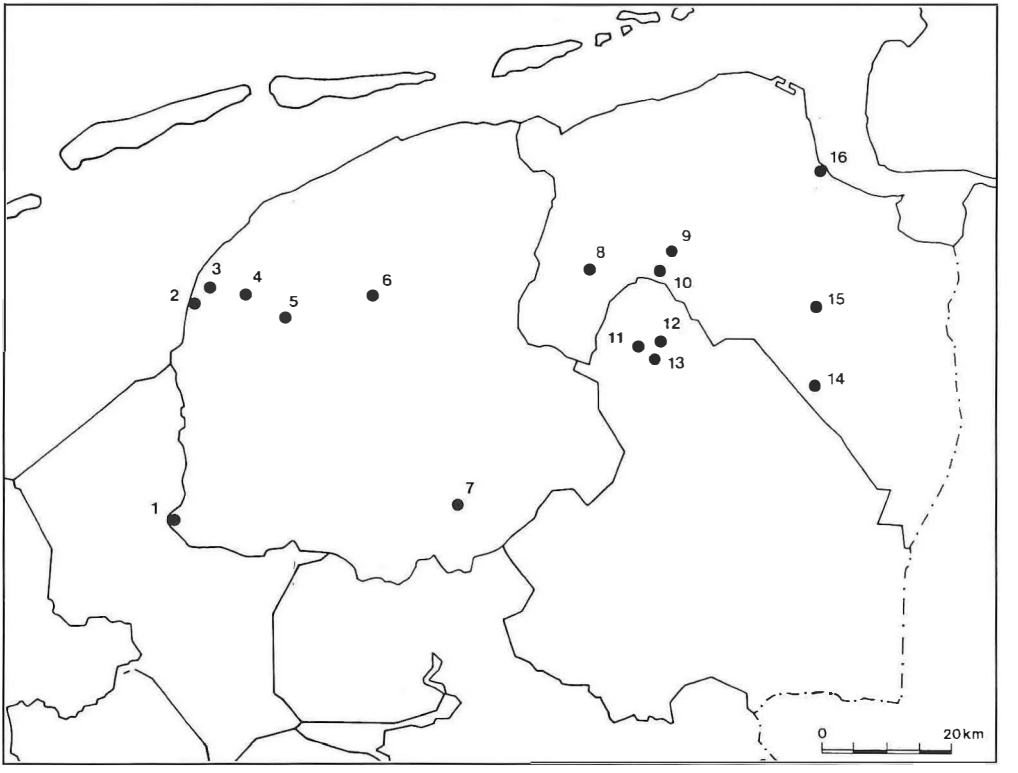

INHOUD

L. JOHANSEN & D. STAPERT
Een gezin met drie vuursteenbewerkers: de *refitting*-analyse van Oldeholtwolde (Fr.) 9

O. DE GRAAF, L. JOHANSEN & D. STAPERT
Drie jongpaleolithische vindplaatsen in noordelijk Drenthe 14

M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & L. JOHANSEN
Een *Federmesser*-vindplaats bij Doetinchem (Gld.), met vijf *retouchoirs* rond een haard 18

M.J.L.Th. NIEKUS & H.A. GROENENDIJK
Mesolithisch onderzoek in de Wildervanksterdallen (Gr.) 23

J.T. ZEILER
Kleine knagers in het neolithicum. Resten van woelmuizen als informatiebron bij landschapsreconstructies 27

M. KLEIBRINK & M. SANGINETO
De franjestijl & Co. Over mat-beschilderd aardewerk uit de altaaras op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima 30

M.J. HAAGSMA
Baubo in de put. Resultaten van de opgravingen in Huis 9 in Halos, 1997 36

H.R. REINDERS & A.H. KLOOSTERMAN
Hellenistische muntvondsten uit Nieuw Halos 40

P.A.J. ATTEMA
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (4), veldverkenningen in het hoogland van de Romeinse kolonie *Setia* (Centraal-Italië) 46

R. CAPPERS
Perziken en pepers in de woestijn: voedsel en handel in Romeins Berenike 51

T. LOOIJENGA
De naam van de Bataafse god Hercules Magusanus 56

A.M. BAKKER
Een smid in het kamp: Romeinse ijzeren wapens van het Kops Plateau te Nijmegen (Gld.) 60

J.M. BOS, M.J.L.Th. NIEKUS, J. SCHEFFER & T.B. VOLKERS
Opgraving Winsum-Bruggeburen: Romeinen in Friesland! 65

J. BAZELMANS
De Friezennaam en het laatromeinse bewoningshiaat in het noordelijk kustgebied 70

M. HUISMAN
Over oude en nieuwe Friezen, vanuit het perspectief van de metaalvondsten op de terp Tjitsma, Wijnaldum (Fr.) 74

W. PRUMMEL
Dieren als grafgiften op vroegmiddeleeuwse brandstapels in de terpen 77

H. HALICI
Gebruiksvoorwerpen van been en gewei uit de terp Tjitsma, Wijnaldum (Fr.) 81

H.A. GROENENDIJK & G.J. DE LANGEN
Gods hof als bewaarplaats. Vooronderzoek naar de middeleeuwse kerk van Oldekerk, gem. Grootegast (Gr.) 84

H.A. GROENENDIJK & J. MOLEMA
Een middeleeuws steenhuis op het bedrijventerrein 'De Gouden Driehoek' te Zuidbroek (Gr.) 88

M.J.L.Th. NIEKUS, C. TULP, J.M. BOS & J.H. ZWIER
Een terpje in Harlingen, gemeente Harlingen (Fr.) 94

F.E. VREDE
Archeobotanisch onderzoek in Lieuwerderwolde (Gr.) 96

A. JAGER
Een aanzet tot een archeologische inventarisatie van het Zuidertrimdeel (Fr.) 100

A. UFKES
Evaluatie van een monument, kloosterterrein Selwerd (Gr.) 103

J.L. VAN BEEK & A. UFKES
Fysisch-antropologische studie van 'Charlie', het skelet van Selwerd (Gr.) 107

A. JAGER
Van schuur tot stadshuis: onderzoek aan pand Zilverstraat 10 te Franeker (Fr.) 111

A. UFKES
Een nieuw licht op de reconstructie van het blokhuis van Stavoren, gemeente Nijefurd (Fr.) 114

P.B. KOOI
Stichtelijke beelden 118

S. BOTTEMA
Over het gedrag van lokganzen 122

ARCHEOBOTANISCH ONDERZOEK IN LIEUWERDERWOLDE (GR.)

F.E. Vrede[1]

Voorafgaand aan de ontwikkeling van nieuwe woonwijken ten westen van de stad Groningen, is op drie locaties archeologisch onderzoek verricht (fig. 1). Deze plekken waren bij eerder verrichte verkenningen herkend als verlaten woonplaatsen. De oorspronkelijke middeleeuwse naam van het gebied rond Hoogkerk en Leegkerk is Lieuwerderwolde. Het achtervoegsel wold duidt op het voorkomen van veengebied. Van dit veen is heden ten dage niet veel meer over. In het bodemprofiel kon echter nog wel een verspoeld veenlaagje worden herkend, daaronder bevonden zich de bewoningssporen. De kogelpotscherven die hier werden aangetroffen dateren uit de 11e/12e eeuw. Op grond van de beschikbare gegevens kan het volgende geconcludeerd worden (Kortekaas, 1996: pp. 57-61). Al in de 11e eeuw is er sprake van bewoning op een zich zuidwaarts uitstrekkend veengebied. Van noord naar zuid wordt dit veengebied ontgonnen. Vanaf de 12e/13e eeuw is er sprake van bewoning op mogelijke 'veenterpjes'.

Voor het archeobotanisch onderzoek zijn de resultaten van vier zadenmonsters uit twee opgravingslocaties met elkaar vergeleken. Dit artikel bespreekt de resultaten van dit onderzoek. De ene plek betrof archeologisch onderzoek in De Helden op het kavelnummer B2-710. Op deze plek is een hele reeks waterputten aangetroffen. Uit twee waterputten zijn zaden- en grondmonsters (vondstnrs. 39 en 79) genomen. Ten zuiden van de Peizerweg is een verhoging in het land op de kavels (R 58 en 59) archeologisch onderzocht. Twee zadenmonsters uit deze opgraving (vondstnrs. 14 en 21) zijn eveneens bekeken.

De bedoeling van het zadenonderzoek was tweeledig. Ten eerste wilden we het vegetatiemilieu kunnen definiëren en ten tweede zijn er grondmonsters door Jaap Schelvis onderzocht op het voorkomen van mijten. De aangetroffen mijten zijn van een soort dat in een open, drassig (moerasachtig), zilt milieu voorkomt (Schelvis, 1996: pp. 5-10).

Algemeen beeld

Er zijn vier monsters onderzocht, maar één daarvan was niet bruikbaar. Het bevat alleen rietzaden en riet is te algemeen verspreid over diverse vochtige milieus om er conclusies aan te kunnen verbinden. De drie overige geven een beeld van een gebied met een duidelijke zee-invloed. Voorts zijn er zaden in aangetroffen, die voorkomen in open, natte en voedselrijke grond. In de tabel zijn van de plantensoorten de karakteristieke standplaatsen aangegeven. Naast de duidelijke zee-invloed wijzen de aangetroffen zaden ook op het voorkomen van (veen)moerassen en mogelijk akkers.

De verschillende milieus en de voor die milieus kenmerkende zaden zullen hieronder beschreven worden.

Zee-invloed en veenmoerassen

Van de familie van de Ganzevoetachtigen (Chenopodiaceae), die in verschillende soorten en in grote aantallen voorkomen, is ondermeer de rode ganzevoet (*Chenopodium rubrum*) aangetroffen. Deze soort heeft zijn standplaats in moerassige graslanden, maar kan ook op zilte en brakke bodem voorkomen. Ook van de familie van de zegge (*Carex*) zijn verschillende soorten gedetermineerd, bijvoorbeeld de tweerijige zegge (*Carex disticha*). Zijn standplaats is net als bovengenoemde, maar niet op zilte bodem. De zilte rus (*Juncus gerardi*) is karakteristiek voor zilte grond, zowel binnen- als buitendijks in de huidige tijd. De plant is één van de vier aangetroffen russoorten (Juncaceae). Al deze soorten groeien in brakke grond, duinvalleien en veenmoerassen.

Bovendien zijn er ook zaden gevonden die kunnen voorkomen op schorren, zilt- en vloedmerken (bv. de vloedrand). Voorbeelden hiervan zijn: zilverschoon (*Potentilla anserina*), melde (*Atriplex*) en vooral schorrezoutgras (*Triglochin*

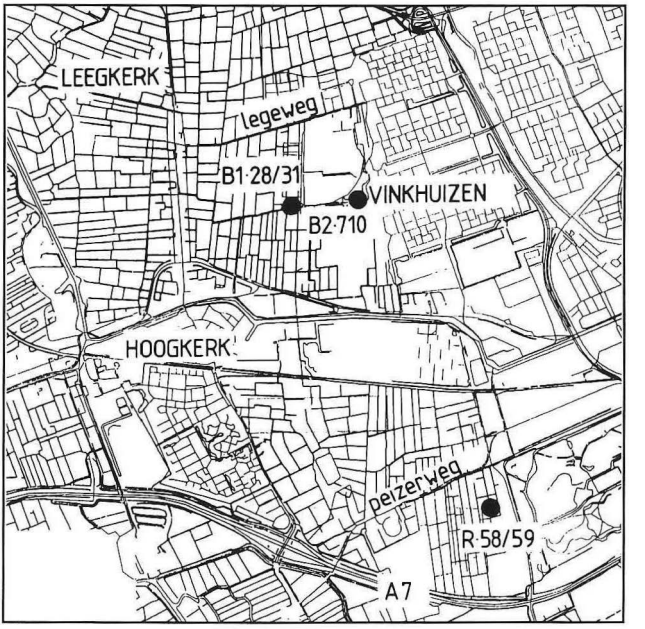

Fig. 1. Overzicht van de in de tekst genoemde opgravingslocaties (tek. Dienst RO/EZ, gemeente Groningen en G. Noordhuis, St. Monument & Materiaal).

maritima). Van het schorrezoutgras zijn grote aantallen zaden in de monsters aangetroffen. De zaden van snavelzegge (*Carex rostrata*) en de plantenresten van veenmos (*Sphagnum*) wijzen op de aanwezigheid van veenmoerassen.

Akkers?

Of er akkers in gebruik waren, kan niet met zekerheid gezegd worden. Het aantal aangetroffen graansoorten is te gering. Alleen korrels van rogge (*Secale cereale*) konden met zekerheid gedetermineerd worden. Bovendien is de hoeveelheid zaden te klein om er conclusies aan te verbinden. Ook kan een aangetroffen akkeronkruid, zoals vogelmuur (*Stellaria media*) in een ander milieu voorkomen.

Conclusie

De conclusies van het mijtenonderzoek ten aanzien van het milieu kunnen uit botanisch oogpunt worden bevestigd. Van de aangetroffen plantensoorten komt een groot aantal in een nat milieu voor. Bovendien ontbreken de aanwijzingen voor een droog milieu. Daarnaast is er sprake van zee-invloed. Vooral de monsters uit De Helden (en met name vondstnr. 79) bevatten zaden van plantensoorten van een zilte standplaats. In het zuidelijker gelegen gebied bij de Peizerweg was die invloed minder groot. Het gebruik van twee waterputten tegelijkertijd werd toegeschreven aan de veronderstelling, dat door de sterke zee-invloed het zoete water snel verzilte en er geregeld nieuwe putten aangelegd dienden te worden. Deze hypothese kon echter niet bewezen worden.

Summary

The analysis of seeds, combined with that of mites, points to marine influence in the Lieuwerderwolde area. Gert Kortekaas' hypothesis that two wells may have been used simultaneously, by both men and animals, has not been disproved.

Tabel 1. Alfabetische rangschikking van de plantensoorten uit de verschillende monsters.[2] In de eerste drie kolommen worden de onderzochte monsters aangegeven. I. Vondstnummer 39 van de locatie De Helden, kavel B2 710; II. Vondstnummer 79 van de locatie De Helden, kavel B2 710; III. Vondstnummer 21 van de locatie Peizerweg 158, kavels R 58 en 59. Van elke plantensoort is de karakteristieke standplaats aangegeven (de kolommen genummerd 2 tot en met 7). Sommige planten komen op meerdere standplaatsen voor. 1. Voedings- en genotplanten, vruchten; 2. Planten van wintergraanakkers; 3. Planten van hakvrucht- en zomergraanakkers; 4. Planten van ruderale standplaatsen; 5. Graslandplanten; 6. Planten van natte standplaatsen; 7. Planten van zilte standplaatsen. De standplaatsen aangegeven met een X wijzen op een duidelijk zilt milieu.

Vondstnr.			Wetenschappelijke naam	Standplaats							Nederlandse naam
I	II	III		1	2	3	4	5	6	7	
	+	.	Agropyron repens	.	.	.	x	x	.	.	Wilde grassen
+	+	.	Agrostis spec.	.	.	.	.	x	.	.	Struisgras
	+	.	Alopecurus geniculatus	.	.	.	.	.	x	.	Geknikte vossenstaart
.	+	.	Atriplex littoralis type	.	.	.	.	.	.	x	Strandmelde
+	+	.	Atriplex patula /hastata	.	.	x	x	.	.	.	Uitstaande-/Spiesmelde
+	.	.	Brassica rapa	x	.	.	.	.	.	.	Raapzaad
.	.	+	Carex disticha	.	.	.	.	.	x	.	Tweerijige zegge
.	.	+	Carex nigratype	.	.	.	.	x	.	.	Zwarte zegge
+	.	.	Carex oederi	.	.	.	.	.	x	.	Dwergzegge
.	.	+	Carex otrubae(c-cuprina)	.	.	.	.	.	x	.	Valsevos zegge
+	.	.	Carex riparia	.	.	.	.	.	x	.	Oeverzegge
	.	+	Carex rostrata /vesticaria	.	.	.	.	.	x	.	Snavel-/blaaszegge
+	.	.	Chenopodium album	.	.	x	x	.	.	.	Melganzenvoet
+	.	.	Chenopodium rubrum/glaucum	.	.	.	x	.	.	x	Rode -/ Zeegroene ganzenvoet
.	+	.	Chenopodium serotinum (ficifolium)	.	.	.	x	.	.	.	Stippelganzevoet
.	+	.	Cirsium spec.	.	.	.	x	.	x	.	Vederdistel
.	.	+	Cyperaceae indet.	.	.	.	.	x	.	.	Cypergrassen
+	+	.	Eleocharis palustris	.	.	.	.	.	x	.	Gewone waterbies
+	+	.	Galeopsis speciosa/tetrahit	.	x	x	x	.	.	.	Dauw-/Gewone hennepnetel
+	.	.	Galium palustre	.	.	.	.	.	x	.	Moeraswalstro
+	+	.	Graan	x	.	.	.	.	.	.	Graan
+	.	.	Gramineae	.	.	.	.	x	.	.	Grassen
+	.	.	Hordeum (wild)	.	.	.	.	x	.	.	
+	.	+	Hydrocotyle vulgaris	.	.	.	.	.	x	.	Gewone waternavel
+	.	.	Juncus articulatus	.	.	.	.	.	x	.	Zomprus
+	+	.	Juncus bufonius	.	.	x	x	.	.	.	Greppelrus
.	+	.	Juncus effusus	.	.	.	.	.	x	.	Pitrus
+	+	.	Juncus gerardi	.	.	.	.	.	.	X	Zilterus
+	.	.	Leontodon autumnalis	.	.	.	.	x	.	.	Vertakte leeuwentand
+	.	.	Lycopus europaeus	.	.	.	.	.	.	.	Wolfspoot
+	.	.	Mentha aquatica.	.	.	.	.	.	x	.	Watermunt
+	.	.	Mos	.	.	.	.	.	.	.	Mos
	+	.	Odontites verna/litoralis	.	.	.	.	.	x	x	Rode ogen troost
.	.	+	Oenanthe aquatica	.	.	.	.	.	x	.	Watertorkruid
.	.	+	Oenanthe fistulosa	.	.	.	.	.	x	.	Pijptorkruid
+	.	.	Papaver somniferum (ssp.setigerum)	x	.	.	.	.	.	.	Slaapbol
	+	.	Phragmites australis	.	.	.	.	.	x	.	Riet
+	.	.	Plantago major	.	.	.	x	.	.	.	Grote weegbree
	+	.	Poa pratensis/trivialis	.	.	.	.	x	.	.	Veld- /Ruwbeemdgras
+	+	.	Polygonum aviculare	.	.	.	x	.	.	.	Gewoon varkensgras
+	+	.	Polygonum lapathifolium	.	.	.	x	.	.	.	Geklierde duizendknoop
+	.	.	Polygonum persicaria	.	.	x	.	.	.	.	Perzikkruid

+	+	+	Potentilla anserina	.	.	.	.	.	x	x	Zilverschoon
.	.	+	Ranunculus flammula	.	.	.	.	.	x	.	Egelboterbloem
.	+	.	Ranunculus sardous	.	.	.	.	.	.	X	Behaarde boterbloem
.	+	.	Ranunculus spec.	.	.	.	.	.	.	x	Boterbloem
.	+	.	Rumex crispus	.	.	x	x	x	.	.	Krulzuring
.	.	.	Rumex maritimus/palustris	.	.	.	x	.	x	.	Goud- /Moeraszuring
+	.	.	Scirpus fluitans	.	.	.	.	.	x	.	Vlottende bies
	+	+	Scirpus maritimus	.	.	.	.	.	x	X	Zeebies of Heen
+		.	Scirpus tabernaemontani	.	.	.	.	.	x	.	Ruwe bies
	+	.	Secale cereale	x	.	.	.	.	.	.	Rogge
+		.	Senecio aquaticus	.	.	.	.	.	.	.	Waterkruiskruid
	+	.	Sinapis arvensis	.	x	.	.	.	.	.	Herik
	+	.	Sonchus arvensis	.	.	x	.	.	.	.	Akkermelkdistel
+	+	.	Sonchus asper	.	.	x	x	.	.	.	Gekroesde melkdistel
.	+	.	Sonchus oleraceus	.	.	x	x	.	.	.	Gewone melkdistel
+	+	+	Sphagnum	.	.	.	.	.	.	.	Veenmos
+	.	.	Stellaria media	.	.	x	x	.	.		Vogelmuur
+	+	.	Triglochin maritima	.	.	.	.	.	.	X	Schorrenzoutgras
+	.	.	Umbelliferae indet.	.	.	.	.	.	.	.	Schermbloemen familie
+	+	.	Vaccinium	x	.	.	.	.	.	.	Bosbes

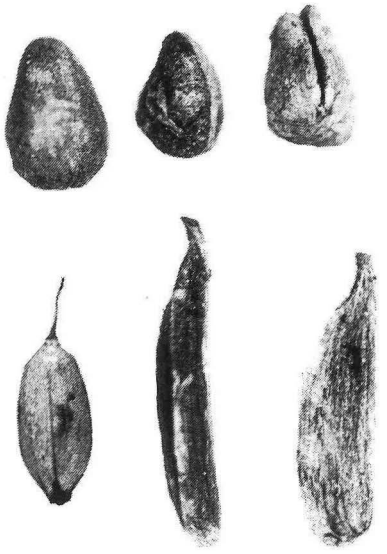

Fig. 2. Zaden van nat en zilt milieu. Boven: zilverschoon (Potentilla anserina)*, ware grootte 80 mm, linksonder: tweerijige zegge* (Carex disticha)*, w.gr. 100 mm, en rechtsonder: schorrenzoutgras* (Triglochin maritima)*, w.gr. 112 mm (foto Jaap Buist, gemeente Groningen).*

Noten

1. Dienst RO/EZ, Gemeente Groningen.
2. Tabel is opgezet analoog aan die van W. van Zeist (1987, pp 72-73).

Literatuur

Kortekaas, G., 1996. Graven in Lieuwerderwolde. In: H.W.W. van Loenen e.a. (red.), *Hervonden stad 1996*. Groningen, pp. 51-62.

Meijden, R. van der, 1996. *Heukels' flora van Nederland*. Groningen.

Schelvis, J., 1996. *Semikwantitatieve analyse van de resten van insekten en mijten (acari) uit vijf bodemmonsters uit De Helden en een een beerputvulling van de Latijnse School* (= Scarab-report, 026). Groningen.

Zeist, W. van, 1987. Plantenresten uit twee beerputten in Groningen. In: A. Carmiggelt e.a. (red.), *Uitgeput huisraad*. Groningen, pp. 65-74.

Zeist, W. van, 1992. Cultuurgewassen en wilde planten. In: P.H. Broekhuizen e.a. (red.), *Van boerenerf tot bibliotheek*. Groningen, pp. 525-535.